

Адам МАЛЬДЗІС: «Кожны з нас стварае эпоху»

Заканчэнне. Пачатак у № 10

— Як атрымалася, што пасля Скарыны і Гусоўскага, Цяпінскага, Буднага, Зізанія, Сматрыцкага беларуская культура была літаральна знішчана, як Вы казалі, упцэнт спаланізавана? Бо спачатку нават сярод магнатаў было вельмі моцнае калі не нацыянальнае, дык этнічнае пачуццё. Былі выдатныя мецэнаты: Астрожскія, Амелькавічы, Хадкевічы, Стацкевічы. А потым за некалькі дзесяцігоддзяў пасля Люблінскай уніі усё было літаральна зруйнавана.

— Гэта праблема мяне даўно цікавіць. Давайце пачнём з таго: а якім чынам Вялікае Княства стала старажытнабеларускім па мове? Некаторыя, напрыклад той жа Ермаловіч, сцвярджалі, што гэта беларусы заваявалі Літву. А дзе бітва была? Няма! Адбывалася ўсё вельмі проста. Літоўскія князі былі вельмі ваяўнічымі, але яшчэ паганцамі, са слабой культурай, жаніліся з віцебскімі, полацкімі князёўнамі, як той жа Альгерд. А жонкі прыязджалі на княжацкі двор пісьменнымі, з кніжкам, не адны, а з цэлым дваром, дзе таксама былі пісьменныя

НАША ДАСЬЕ

МАЛЬДЗІС Адам Іосіфавіч.

Нарадзіўся ў 1932 годзе ў в. Расолы Астравецкага раёна Гродзенскай вобласці. У 1956 годзе скончыў факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 1962 годзе — аспірантуру пры Інстытуце літаратуры АН Беларусі. Працаваў у друку, з 1962 года — у Інстытуце літаратуры Акадэміі навук Беларусі. З 1991 года — у Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф. Скарыны (у 1991—1998 гадах дырэктар), з 2003 года — у газеце «Голас Радзімы». З 2006 года — рэдактар навукова-вытворчага калектыву «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах». З 1987 года — старшыня камісіі «Вяртанне» Беларускага фонду культуры, з 1991 года — прэзідэнт Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, з 2010 года — ганаровы старшыня гэтай асацыяцыі.

Доктар філалагічных навук (1986), прафесар (1990). Заслужаны дзеяч польскай культуры (1982). Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Я. Коласа (1980). Аўтар шматлікіх кніг па гісторыі беларускай культуры і літаратуры, беларуска-польскіх і беларуска-літоўскіх літаратурных узаемасувязей, гістарычнай аповесці «Восень пасярод вясны» (1984), ініцыятар і рэдактар біябібліяграфічнага слоўніка ў 6 тамах «Беларускія пісьменнікі».

людзі. І праз адно пакаленне княжацкі двор становіўся старажытнабеларускім. Але вернемся да паланізацыі. Я лічу, што Люблінская унія мала што змяніла, бо літоўскія магнаты адстойвалі свае правы. Статут 1588 года абараняў гэтыя правы. Каронны не меў права заняць нейкую пасаду ў ВКЛ і не мог купіць зямлю. Праўда, калі нельга, але вельмі хочацца, то можна. Для мясцовых шляхцянак польскія кавалеры былі больш прывабныя за мясцовых, бо тыя былі ўжо з гербам, больш адукаваныя, мелі такі еўрапейскі лоск.

— Хоць самі еўрапейцы, скажам, у часы таго ж Генрыха Валуа, лічылі паліякаў амаль што варварамі.

— Так, але ўсё пазнаецца ў параўнанні, хто большы варвар, хто меншы. Паколькі ўвесь рух еўрапеізацыі, адукацыі, культуры ішоў праз Польшчу, то рэйтынг (кажучы па сучаснаму) гэтых жаніхоў, якія прыходзілі ў старадаўнія роды, сярод літоўскіх удоў быў вельмі высокі. Мне здаецца, быццам мы шукаем нейкіх высокіх матэрыяў, а ўсё адбывалася на побытавым узроўні. І я гэта пабачыў, калі займаўся мемуарнай літаратурай.

— Вы маеце на ўвазе Вашу выдатную працу «Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі»?

— Так. Дарэчы, трэба знайсці час і напісаць працяг «Як жылі нашы продкі ў XIX стагоддзі».

— А езуіты не адыгралі сваю ролю ў паланізацыі?

— Безумоўна адыгралі. Іх адукацыйныя ўстановы спрыялі паланізацыі. Але ж яны захавалі свой уплыў і пасля падзеяў Рэчы Паспалітай, да 1820 года. Іх Полацкая акадэмія — фактычна першая вышэйшая навучальная ўстанова на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Але езуіты змагаліся з Рэфармацыяй — гэта была ўжо зваротная хваля, адказ касцёла на распаўсюджванне пратэстантызму. І мова мела другаснае значэнне. Яна не была вырашальным фактарам: палілі без разбору кніжкі і на

старажытнабеларускай мове, і на польскай. Час быў такі. Больш здзіўляе, калі канфесіянальныя спрэчкі цягнуцца да нашых дзён. Мяне здзівіла інфармацыя, якая была ў друку, што на тапанімічнай камісіі пры Мінгарсавеце прадстаўнікі духавенства запратэставалі супраць вуліцы Сымона Буднага, бо той адмаўляў Тройцу. Дык гэта ж канфесіянальныя справы. Мы ж павінны глядзець на яго як на культурнага дзеяча, і выдатнага! Я лічу, што даўно патрэбна зрабіць асобныя канфесіянальныя энцыклапедыі – беларускую праваслаўную, каталіцкую і пратэстанцкую, але рабіць іх паралельна. Бо калі рабіць паасобку, то будзе столькі сварак. Шмат жа людзей пераходзіла з адной канфесіі у другую.

– **Той жа Леў Сапега за жыццё змяніў тры канфесіі: нарадзіўся ў праваслаўнай сям’і, потым стаў пратэстантам, затым католікам.**

– І куды яго аднесці? Трэба знаходзіць агульныя пункты, узаемаразуменне паміж канфесіямі. Гэта адзіны шлях. Бо, у іншым выпадку, рознагалосі могуць пачынацца з дробязі.

– **Адам Іосіфавіч, увогуле палітычныя ўмовы, самі палітыкі не могуць не ўплываць на развіццё нацыі. Вы ўвесь час гаворыце пра тое, што Беларусь знаходзіцца паміж рознымі ўплывамі. Які яскравы прыклад Вы можаце прывесці?**

– Дык той жа Пілсудскі, які некаторы час быў федэралістам. Ён жа, калі знаходзіўся ў Мінску, то па-беларуску выступаў. Гэта потым яго пераканалі эндэкі (польскія нацыянал-дэмакраты), што гэта падтрымка беларускай ідэі будзе шкоднай для Польшчы. А ён з дзяцінства чуў і ведаў беларускую мову. Мне тут прыгадваецца такі выпадак. Быў такі Зыгмунт Нагродскі, сябар Багушэвіча, які пісаў вершы на беларускай мове. Ён меў краму сельгасінвентару ў Вільні. Яго бацька быў аканомам у Зулове, у маёнтку Пілсудскіх, а гэта ж беларуска-літоўскае памежжа. Там у жыхароў такая беларуска-літоўска-польская трасянка! У 1935 годзе Нагродскі напісаў п’есу «На Каляды». Яе не хацелі друкаваць. Тады ён дапісаў, што так праходзілі Каляды ў сядзібе Пілсудскага. І тут на яго раптам насела ўсё віленскае начальства: «Як?! У сядзібе Пілсудскага

спраўлялі Калядкі на беларускай мове? Быць таго не магло!» І п’есу забаранілі. Я яе знайшоў у Вільнюсе, цікава было б яе надрукаваць. Гэта ж гісторыя.

– **Дарэчы, пра палітыкаў... Вы, як навуковец, сталелі ў той час, калі ў Беларусі кіравалі адзін за адным два буйныя і ў пэўным сэнсе легендарныя кіраўнікі – Кірыла Мазураў і Пётр Машэраў. Ці сустракаліся Вы з імі? Якім Вам запомніўся той час?**

– Жыццё ёсць жыццё. Яно ішло, вядома, у трохі іншым рэчышчы, чым цяпер. Але тыражы беларускіх кніг і часопісаў былі на

Адам Мальдзіс выступае на прэзентацыі фотальбома «Вялікая Літва» ў Нацыянальным мастацкім музеі Беларусі. Май 2010 года

парадак вышэйшыя, чым сёння! Тады і самі людзі, і школа, і друк рэзка адрознівалі польскую мову ад беларускай, беларускую мову ад рускай. Гэта давала чысціню мовы. Сёння тры чвэрці насельніцтва Беларусі гаворыць на трасянцы. Гэта беднасць мовы. Але мова стала беднай і ў Расіі, наколькі я магу меркаваць па тэлебачанню. І самая вялікая бяда гэта не русіфікацыя ці паланізацыя, а менавіта збядненне мовы. У Мастах жыве пісьменнік, які нават п’есу напісаў на трасянцы, вельмі камічную. Я прачытаў яе з вялікім задавальненнем. Але трасянка – гэта вынік уплыву розных культур, бо мы існуем на памежжы дзвюх культур: візантыйска-праваслаўнай і рымска-каталіцкай. А гэта можа весці да канфліктаў.

Цяпер непазрэдна пра тых фігуры, пра якія Вы пыталіся. Трэба адзначыць, што аднойчы Машэраў мяне фактычна выратаваў. Я быў сакратаром партыйнай арганізацыі ў

Інстытуце літаратуры і імкнуўся да прымірэння розных ідэалагічных крайнасцей. Людзі ж былі розныя нават у тыя часы! Той жа Вячаслаў Зайцаў, які адстойваў касмічнае паходжанне Хрыста. Ён быў веруючы, праваслаўны, і ў гэтым вельмі ўпарта. Былі іншыя крайнасці. Я імкнуўся сыходзіць з простаю логікай, з пачуццямі патрыятызму, хай нават і лакальнага. І ўсё ішло добра. Але аднойчы Віктар Карамзаў, вядомы пісьменнік, які тады працаваў загадчыкам аддзела культуры ў «Звяздзе», папрасіў мяне напісаць рэцэнзію на кніжку Ларысы Геніюш «Невад над Нёманам». Ларыса Геніюш прыязджала да Караткевіча, і я бачыў,

Вядомы халасцяк Уладзімір Караткевіч ідзе ў ЗАГС. Сведкам на цырымоніі быў Адам Мальдзіс. 1971 год

як гэту кніжку Уладзімір Сямёнавіч літаральна выцягваў і ратаваў. І гэта было дзіўна і нават незвычайна. Караткевіча ж таксама марынавалі і цензары, і Галоўліт. Я бачыў, як ён ідзе на пэўныя кампрамісы, але не ва ўрон самой кнізе, і напісаў станоўчую рэцэнзію. Дзесьці праз паўгода на пасяджэнні Бюро ЦК КПБ заслухоўвалі справаздачу аб працы Інстытута літаратуры. Уяўляеце, які ўзровень! З дакладам выступаў Іван Шамякін, які ў той час быў старшынёй Саюза пісьменнікаў. Пасяджэнне ішло памяркоўна, а потым раптам наперад вырываецца сакратар ЦК Пілатовіч і гнеўна заяўляе:

– Аб якой ідэйнай працы ў Інстытуце літаратуры можна гаварыць, калі сакратар партарганізацыі, прысутнічаючы тут Адам Мальдзіс, напісаў рэцэнзію на кніжку ворага беларускага народа Ларысы Геніюш «Невад над Нёманам»?!

А гэта была ўжо сур’ёзная зачэпка для наступлення на Інстытут літаратуры. Нават я ўбачыў, як сам Барысенка неяк сцяўся. І ўсе глядзяць на мяне. Я адказаў:

– Магчыма, гэта не віна мая, а бада. Я ж надрукаваў рэцэнзію не ў «Нью-Ёрк таймс» ці ў іншай буржуазнай газеце. І, акрамя таго, я думаў, што ў гэтай ідэалагічнай барацьбе, якая сапраўды адбываецца, у гэтай «халоднай вайне», калі мы дакажам, што Ларыса Геніюш, якая карыстаецца вялікім аўтарытэтам сярод эміграцыі, успрымаецца тут і нават друкуецца, то гэта будзе вялікім дасягненнем савецкай улады.

Гляджу, Пілатовіч пачырванеў і збіраўся выпаліць штосьці такое рэзкае. Але яму нешта (што, я не чуў, бо сядзеў на другім канцы доўгага стала) сказанаў Машэраў, і той абсеў. Праўда, я перастаў пасля гэтага быць сакратаром партарганізацыі, мяне кінулі на прафсаюзы. Да таго ж, я рэдагаваў інстытуцкую насценную газету «За перадавую навуку». Для мяне самае важнае было рабіць сваю справу, а тое, як будзе называцца мая грамадская пасада, – гэта другараднае.

– **Добра, Машэраў Вас выратаваў. Але відавочна, што ў Вас былі пэўныя ідэйныя разыходжанні з савецкай уладай. Наўрад ці Вас усё задавальняла. Вы адчувалі, што даводзіцца ісці на нейкі кампраміс, маральны ці інтэлектуальны, калі трэба было ўстаўляць цытаты такога, як гаварыў Райкін, кшталту: «Партыя вучыць нас, што газы пры нагрыванні расшыраюцца»?**

– Так, я ўстаўляў цытаты, але рабіў гэта асэнсавана і без усялякага кампрамісу. Той жа Маркс – сапраўдны класік. А класікі не былі дурнымі людзьмі. Я глядзеў, калі цытата падыходзіла, то браў яе. Напрыклад, калі Ленін казаў, што польскае дваранства было рэвалюцыйна настроеным, дык чаму гэту цытату не ўзяць для характарыстыкі таго ж Дуніна-Марцінкевіча? Дарэчы, гэтыя цытаты не былі абавязковымі. Я сам шукаў гэтыя выказванні і выкарыстоўваў. Я не памятаю такога, каб нехта прымушаў. Нават і сам казаў сваім аспірантам, што ў Маркса ёсць тое ці іншае цікавае вызначэнне ці фармулёўка. Гэта дапамагала ў працы.

– **Вы ўзгадалі польскае дваранства і Дуніна-Марцінкевіча. А ці існавала та-**

кая з’ява, як «беларускае дваранства», ці, дакладней, шляхта?

– Вядома. Беларуская шляхта – гэта нашчадкі беларускага баярства. Тое, што існавала беларускае баярства, ні ў кога не выклікае сумневу. Гэта было праваслаўнае баярства. А шляхтай на польскі капрыл баярства стала пад уплывам таго ж жаночага фактара, пра які я ўжо гаварыў. Зноў хачу падкрэсліць, што па «еўрапейскасці» тагачасная польская шляхта пераўзыходзіла мясцовых «каўтунаватых» (як тады іх называлі жанчыны) жаніхоў.

– **Нават Астрожскіх, Сапегаў, Пацаў, Хадкевічаў?**

– Усё роўна лічылася, што яны ў нечым другаразрадныя. Па-першае, у праваслаўных не было гербоў. А ў польскай шляхты былі. Польскія шляхціцы вылучаліся «рыцарствам» і вельмі часта мелі еўрапейскую адукацыю. І многія з іх сапраўды былі асветнікамі, неслі на гэтых абшарах рэнесансныя ідэі, што ішлі з Захаду. У сваю чаргу, мясцовыя дзеячы былі такімі ж пасланцамі «еўрапейскасці» далей на Усход. Узгадаем хаця б Сімяона Полацкага і дзесяткі іншых дзеячаў. Нават Скарыну, які спрабаваў пачаць сваю дзейнасць у Маскве. Я лічу, што тут трэба ўлічваць ступень паходжання роду. Наколькі ён паходзіць з мясцовага праваслаўнага баярства, наколькі быў звязаны з гэтай зямлёй. Бо, на мой погляд, ставіць на адзін узровень Сапегаў і Радзівілаў нельга. Сапегі былі больш адданыя беларускай зямлі, таму што карані іх былі тут. Нават дзяржаву асобную спрабавалі стварыць у канцы XVII стагоддзя. Дарэчы, Яўстафій Сапега, які жыў у Кеніі і прыязджаў сюды, у Беларусь, на Гродзеншчыну і Брэстчыну, і на Беласточчыну, добра гаварыў на беларускай мове ў 93 гады. Ён прайшоў вялікі шлях праз Сібір, потым трапіў у армію Андэрсана, апынуўся ў Кеніі.

Мы павінны памятаць, што 75 % насельніцтва Беларусі былі ўніята, у тым ліку была і ўніяткая шляхта. А пра ўніятаў мы ніяк не можам казаць, што гэта палякі. Так, яны падпарадкоўваліся Папу Рымскаму, але і толькі. Яны імкнуліся захаваць свае абрады. Праўда, гэта ім не заўсёды ўдавалася, што вяло да канфліктаў.

– **Вы паставілі Сапегаў вышэй за Радзівілаў. Але ў апошні час менавіта пра**

род Радзівілаў шмат гавораць з экрану тэлевізараў, пішуць у друку, быццам з іх спрабуюць стварыць такіх «беларускіх каралёў», хай і некаранаваных.

– Мне здаецца, на такую высокую ролю больш цягнуць Сапегі. Некаторых Радзівілаў сапраўды можна лічыць беларускімі дзеячамі. Напрыклад, Магдалена Радзівіл, якая была «хлапаманкай», але ж яна сапраўды дапамагала беларускай культуры. Больш за тое, яна свайго другога мужа, менавіта з роду Радзівілаў, пераканала ў неабходнасці такой падтрымкі, і ён стаў прыхільнікам беларускай народнай культуры. Мне шкада, што 150-гадовы юбілей з дня нараджэння Магдалены Радзівіл праходзіць неяк непрыкметна. А я лічу, што яна вартая ўвайсці ў наш нацыянальны пантэон.

Князь Мацей Радзівіл (злева) і Мікалай Канстанцін Радзівіл на прэзентацыі альбома «Радзівілы. Альбом партрэтаў XVIII–XIX стагоддзяў» у Мінску. Лістапад 2010 года

Ёсць сярод Радзівілаў і тыя, хто сёння імкнецца знайсці сваю глебу. Я высокая стаўлю Марціна Радзівіла, сына Антонія. Ён цяпер жыве ў Польшчы, вядзе ў Беларусі камерцыйную дзейнасць. Але чамусьці яго адштурхнулі ад Нясвіжа. І адна група Радзівілаў пачала дыктаваць свае правілы. Гэта для мяне незразумела.

Дарэчы, з Эльжбетай Радзівіл я ўпершыню сустрэўся на пачатку 1990-х гадоў у Лондане. Ёй параіў запрасіць мяне на абед графа Пуслоўскі, які паходзіць са Слоніма. Цікавая дэталё – мы сустрэліся недзе ў заходняй частцы Лондана, каля вакзала. Да яе дома было прайсці метраў трыста, не больш, але яна прыехала на машыне. Арыстакратка! Мы пазнаёміліся, і пані Эльжбета пачала

мяне пілаваць, каб Радзівілам вярнулі Нясвіж. Я ставіўся да гэтага з гумарам. Але чым яна мяне «купіла»? Яна паказала чатыры альбомы з выявамі Нясвіжа. І сэрца ў мяне ёкнула, бо на іх захаваліся і ўсе інтэр'еры, і вонкавы выгляд замка. Тады я быў старшынёй Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, у нас былі пэўныя сродкі, і запрасіў яе разам з мужам, дыпламатам Тамашэўскім, дзесьці на тыдзень у Нясвіж, пабыць у санаторыі, які тады яшчэ працаваў. Але паставіў адну ўмову: яна возьме гэтыя чатыры альбомы, і ў яе прысутнасці спецыялісты з Дзяржаўнага архіва кіна-, фона- і фотадакументаў, што ў Дзяржынску, зробяць копіі з усіх аркушаў.

Сапраўды, мы многа зрабілі падчас таго першага прыезду ў пачатку 90-х гадоў. Эльжбета Радзівіл памятае шмат цікавых дэталей. Адночы мы ехалі з Навагрудка ў Нясвіж, і яна паказала рукой у бок левага става каля замка і сказала: «Тут нашы фамільныя скарбы». Гэта значыць, і знакамітыя 11 залатых апосталаў. Адзінаццаць, бо 12-га распілаваў Караль Станіслаў у час выгнання ў Еўропе. Так што карысць ад прыездаў Эльжбеты Радзівіл таксама ёсць.

– У навуковым асяродку, ды і не толькі, не сціхаюць спрэчкі вакол постаці Кастуся Каліноўскага. Адна з самых гарачых тэм: кім ён усё ж быў, палякам ці беларусам?

– Вядома, ён быў беларусам. «Мужыцкая праўда» выходзіла на беларускай мове, як і яго адозвы. А перадсмяротны верш «Марыська чарнабрыва, галубка мая»! Гэта ж не штучныя творы, ніхто за яго не пісаў, як там за Радзівілаў ці за Міхала Казіміра Агінскага ў Слоніме. Дапамагалі Каліноўскаму і Урублеўскі, і іншыя паўстанцы, але слова асноўнае за ім. Адчуваецца, што і аўтарства менавіта яго, прасочваецца цэльнасць твораў.

– Але Беларусь ні разу не ўзгадваецца ў «Мужыцкай праўдзе».

– Дык да канца XIX стагоддзя Беларусь – гэта толькі пераважна Задзвінне і Задняпроўе, тое, што было далучана Кацярынай II у 1772 годзе. А астатняе называлася Літвой. Як было называць інакш? Самі паўстанцы проста не зразумелі б Каліноўскага.

– А як адбылася змена гістарычных назваў? Ужо Багушэвіч амаль адразу пасля 1863 года ўпэўнена выкарыс-

тоўвае назву Беларусь. Не царскія ж улады яму навязалі гэта ці аддалі загад!

– Адбылося гэта не раптоўна. Ішлі пошукі ў інтэлектуальным асяроддзі. Прывяду прыклад з успамінаў Ігната Дамейкі, які лічыў сябе літвінам, маючы на ўвазе Літву не этнічную, а гістарычную. Дамейка, калі пасталеў, пабываў на Украіне, у Галіцыі, то задумаўся над назвай. Той край называлі «Паўднёвая Русь», тады ён прапанаваў тутэйшы край называць «Паўночная Русь» – з'яўляецца такі тэрмін. Дамейка называў «беларусам» Галынскага, свайго госця ў Чылі, які паходзіў родам з-за Дняпра. Для яго гэта было чыста лакальнае паняцце.

Пасол Польшчы ў Беларусі Э. Смулкова ўручае ордэн Заслугі грамадзянам нашай краіны. Справа – А. Мальдзіс. 1993 год

Сярод мясцовай шляхты бытавалі тады тэрміны «краёвы», «тутэйшы» (гэта не толькі паняцце сялянскае). Яны адчувалі сваё адрозненне, але блыталіся ў тэрміналогіі.

– Дарэчы, Адам Іосіфавіч, мне здаецца, што і ў свеце ёсць пэўная блытаніна з тым, як разумець Беларусь, беларусаў, наша месца ў свеце. Увогуле, хто мы і адкуль? Палякі, рускія прэтэндуюць на сваю асаблівую ролю ў гісторыі. А ў беларусаў ёсць нейкая гістарычная місія?

– Павінна быць. Я лічу, што і беларуская цывілізацыя таксама ёсць, але ў форме вельмі арыгінальнай, сплеценай з іншымі культурамі. У дзяцінстве я вельмі любіў разглядаць карты ў атласе. І мне здавалася, што кантыненты нібыта рухаюцца. І толькі Еўропа і Азія быццам прыліплі адна да адной. Але ўсё ж такі гэта розныя часткі свету. І адрозненні паміж імі існавалі ў самай ранняй гісторыі, нават да рымскай эпохі: розныя культуры, рэлігіі, мовы. І вось Беларусь, Украіна, Балгарыя, Турцыя, Славакія

апынуліся на гэтай міжкантынентальнай платформе. Тут спалучаюцца два светы. Адбываецца адначасова і ўзаемадзеянне, і варожае процістаянне, і войны. Але, нягледзячы на ўсю канфліктнасць такога становішча, ідзе плённы сінтэз. І трэба цаніць тое, што ўзнікала ў выніку сінтэзу дзвюх культур. Найперш, вельмі яскравы доказ гэтай сінтэтычнасці – спадчына Скарыны. Цяпер усе спрачаюцца, хто ён быў, католік ці праваслаўны. А ён быў і католікам, і праваслаўным. Яго хрысцілі бернардзінцы, якія прызнавалі і першы праваслаўны хрост. Ён мог назваць сябе і Георгіем, бо ў яго павінна было быць праваслаўнае імя. Самае важнае – ён імкнуўся ўзяць лепшае і з праваслаўнай культуры, і з каталіцкай. Гэтага, дарэчы, не маглі зразумець у Маскве, куды ён прывёз свае кнігі. Напрыклад, тое, што ён змясціў у кнізе свой аўтапартрэт, для Масквы было цалкам непрымальна. Таму магло быць, што іх спалілі.

Доказ такой сінтэтычнасці – драўлянае ўніяцкае дойдства, асабліва на Палессі. І паэзія Міцкевіча, хаця ў ёй пераважае заходні ўплыў. Дарэчы, звычайныя польскія чытачы не могуць зразумець, чаму ў паэме «Дзяды» ў святара ёсць дзеці і жонка. А нам зразумела – бо ён уніят! Гэта значыць, Міцкевіч браў фактуру з мясцовай рэчаіснасці і фальклору. Тая ж сінтэтычнасць у паэзіі Янкі Купалы, у гістарычнай прозе Уладзіміра Караткевіча, у музыцы Станіслава Манюшкі. На сённяшні дзень трэба гаварыць не пра памежжа, а пра сумежжа культур, дзе стаіць Беларусь. Таму і замежнікі не могуць нас зразумець, хто мы, Еўропа ці Азія.

– Дык усё ж, Еўропа ці Азія?

– І тое, і другое.

– **Сінтэтычнасць мае і адмоўны ўплыў. Вы казалі пра канфлікты паміж дзвюма цывілізацыямі. Але існуюць і ўнутраныя пагрозы, калі раздвоенасць узнікае ўнутры самога этнасу. Ці не адбываецца такое з беларусамі?**

– Так. І працягваецца да гэтага часу. Паглядзіце, як гэтаму спрыялі гістарычныя падзеі. У 1772 годзе ўсходняя частка Беларусі адышла да Расійскай імперыі. Імператрыца Кацярына II прамовіла тады: «Отторженная возвратих». Там пачаўся моцны расійскі ўплыў. А на астатняй частцы – Літве –

пачаліся рэформы, якія праводзіліся тады ў Рэчы Паспалітай. Зусім іншы ўплыў. Менавіта тады найбольш актыўна працаваў Віленскі ўніверсітэт, які стаў вядучай культурна-асветнай установай. Тыя дваццаць гадоў разрыву адбываюцца і да гэтага часу. Як, відавочна, і дваццаць гадоў, калі Заходняя Беларусь была пад уладай Польшчы ў XX стагоддзі. І гэта цалкам зразумела.

І раскол нацыі я не выключаю – не дай бог, канешне. Але мы самі будзем вінаваты. Чаму? Бо мы не надаём мове той увагі, якая патрэбна. Дзе ж паратунак? Мы павінны дзеля дзяржаўных інтарэсаў пазбавіцца сваёй ляюты. Магчыма адрадзіць мову, але трэба паказаць перспектыву. А якую

Сустрэча ў Доме вучоных у Токіа з японскімі славістамі. Кастрычнік 2001 года

перспектыву? Калі ты валодаеш роднай мовай, то ты паспяхова чалавек, гэта значыць, мова вядзе да дабрабыту. Чым больш моў ты ведаеш, тым большы поспех у жыцці будзеш мець. Трэба прапагандаваць такія ідэалы. Напрыклад, таго ж Караткевіча, які свабодна валодаў і пісаў на трох мовах: беларускай, рускай і ўкраінскай. Калі ён быў у Польшчы, то імкнуўся гаварыць па-польску, і гэта яму ўдавалася. У Літве ён спрабаваў пэўныя фразы вымаўляць па-літоўску. У Славакіі, дзе мы з ім былі прыкладна месяц, ён вельмі добра разумеў славацкую мову, бо яна падобная на беларускую. Я ведаю многіх кіраўнікоў, якія добра валодаюць беларускай мовай. Яны павінны пачаць гаварыць на ёй. З другога боку, нам не варта абвастраць гэта супрацьстаянне беларускай і рускай моў. Бо гэта шлях у нікуды, да трасянікі. Павінны суіснаваць і беларуская, і руская мовы. Я на вуліцах бачу шмат рэкламы на англійскай мове. Навошта? Замяніце яе на беларускую. І трэба

адзначыць, што беларускамоўнай рэкламы стала з'яўляцца больш. Праўда, часам яна не вельмі добрая. Такую адказную справу павінны рабіць адукаваныя людзі ці прыцягваць спецыялістаў.

Тут можна ўгадаць, як беларуская мова з'явілася ў нас на транспарце. Гэта было яшчэ ў савецкі час, калі праектавалі мінскае метро. Я напісаў у ЦК КПБ ліст, што трэба ў метро рабіць абвесткі і па-беларуску, і па-руску. На сустрэчы ў ЦК абмяркоўваліся розныя варыянты. А потым прадстаўнік метро сказаў: «Давайце паспрабуем па-беларуску». І паспрабавалі. І атрымалася! З метро гэта перайшло і на наземны транспарт. Гэта сведчыць пра тое, што трэба проста рабіць канкрэтную справу.

– Ёсць такі феномен у свеце, добра вядомы этнолагам, калі этнічныя рысы лепш захоўваюцца ў дзяспары, чым у прадстаўнікоў асноўнага насельніцтва краіны. І я сам назіраў шмат такіх прыкладаў у іншых народаў. Верагодна, і беларусы не выключэнне. У такім выпадку значэнне дзяспары рэзка ўзрастае. Якую палітыку беларуская дзяржава павінна праводзіць у адносінах да суайчыннікаў, што апынуліся за мяжой?

– Кансалідацыі і падтрымкі. І шмат што ўжо робіцца. Інстытут беларускай культуры ўжо створаны. Ён існуе пры Міністэрстве культуры. Праўда, гэта больш адукацыйная ўстанова. Я прапанаваў бы, што гэты Інстытут павінен быць нацыянальным і насіць імя Скарыны. Але важна не так імя, як канкрэтныя практы ў замежжы. Прывяду некалькі прыкладаў.

Зараз у Вялікабрытаніі святкуецца 40-годдзе бібліятэкі і музея імя Францыска Скарыны. Я там чатыры разы быў, працаваў. Там даволі многа розных матэрыялаў. Некаторыя прапануюць перадаць бібліятэку ў Беларусь. На мой погляд, так рабіць нельга. Як, дарэчы, нельга пераводзіць у Вільнюскі беларускі музей у Мінск. Іх трэба захаваць там, дзе яны былі створаны, і сфарміраваць вакол іх беларускія культурныя цэнтры. Ёсць жа літоўскі цэнтр у Рымдзюнах на тэрыторыі Беларусі, а дзе беларускі цэнтр у Літве? А гэта была б звычайная дзяржаўная ўзаемнасць. У Вільнюсе ўжо існуе грамадскі фонд імя Івана Луцкевіча, які збірае экспанаты, звязаныя з беларускай дзяспарай. Тым

больш што літоўцы перад намі вінаватыя. Некалі ў Вільнюскім кафедральным касцёле быў знойдзены вялікі скарб золата і срэбра. Відавочна, што схавалі яго паўстанцы 1863 года. Але ж гэтыя каштоўнасці былі звезены і з Беларусі. Гэтае золата было аплачана беларускім сялянскім потам. Скарб застаўся як асобная музейная экспазіцыя ў Літве. Добра, але чаму літоўцам не пасадзейнічаць адкрыццю Віленскага беларускага музея? І будзе поўная ўзаемнасць.

Вернемся да Лонданскай бібліятэкі і музея. Я, як магу, дапамагаю ім. Калі мне хтосьці прыносіць кнігу ў падарунак, то я кажу, што магу знайсці кнігу і ў бібліятэцы, а лепей гэты падарунак накіраваць у беларускую бібліятэку ў Лондане, адсылаю многія часопісы пасля прачытання. А што далей? Трэба зрабіць двайное падпарадкаванне. Там ёсць англа-беларускае таварыства на чале з прафесарам Джымам Дзінглі, тут – Інстытут беларускай культуры. Такіх цэнтраў можна адкрыць шмат, прычым абсалютна бясплатна, з дапамогай тых грамадскіх арганізацый, якія ўжо гатовы супрацоўнічаць з беларусамі. Напрыклад, ёсць такі гарадок Ляймен, дзесьці за 20 кіламетраў ад Франкфурта-на-Майне. Там жыве беларускі літаратар Юрый Попка, які ў сваёй трохпакаёвай кватэры сабраў музей. Паміраючы, ён завяшчаў гэты музей магістрату горада Ляймена. Але бургамістр Ляймена гаворыць, што музей не наведваюць, бо ніхто не ведае пра яго. Чаму ж не ператварыць гэты музей у беларускі цэнтр у Германіі?

Трэба больш выкарыстоўваць і патэнцыял тых замежных навукоўцаў, якія вывучаюць нашу краіну і народ. Беларусіты – гэта на 80 % не беларусы, а прадстаўнікі іншых краін і народаў. На мой погляд, лёгка можна было б зрабіць беларускі культурны цэнтр у Будапешце. Бо там прафесар Імрэ Андраш займаецца вывучэннем Беларусі. Каля 30 беларусістаў на тэрыторыі Венгрыі актыўна вывучаюць нашу культуру. Напрыклад, яны выдалі беларуска-венгерскі і венгерска-беларускі слоўнік, арыгінальную «Гісторыю Беларусі» на венгерскай мове і штогод выдаюць зборнікі. Ці, напрыклад, у Японіі жыве навуковец Акіра Курода, які са сваімі калегамі таксама выдаў беларуска-японскі і японска-беларускі слоўнік, а цяпер і падручнік беларускай мовы для японцаў.

І калі так прайсціся па іншых краінах, то можна знайсці выйсце і ў Канадзе, і ў Літве. Пад эгідай Інстытута беларускай культуры можна стварыць шырокую сетку беларускіх навуковых цэнтраў.

– Мы з Вамі шмат гаварылі пра культурную, рэлігійную і моўную падзеленасць беларусаў. Відавочна, што існуе і палітычная падзеленасць. Пра гэта, дарэчы, у сваім віншаванні на мінулы Новы год казаў і Прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка. Як пазбавіцца такога небяспечнага дзялення?

– Не так даўно я пазнаёміўся з прадстаўнікамі турэцкай арганізацыі «Дыялог Еўразія». Яны падаравалі мне кнігу Фетхулаха Гюлена «Дыялог і талерантнасць». Для Беларусі ў свой час талерантнасць была гарантам моцы Вялікага Княства Літоўскага. Але толькі потым, калі я ўчытаўся ў кнігу Гюлена, зразумеў, што дыялог – гэта толькі пачатак талерантнасці, бо яна сама па сабе не можа ўзнікнуць і развівацца. Дыялог вядзе да талерантнасці, тая да ўзаемаразумення, а яно, у сваю чаргу, нараджае адзінства ў разнастайнасці. Вось які ланцуг. А што, калі дыялога няма? Тады ідзе маўчанне, наступнае – варожасць, неразуменне адзін аднаго, тэарызм і самазнiшчэнне.

Я аптэміст. У нас у Беларусі ёсць добрыя прыклады дыялога паміж былымі амаль што ворагамі. Вельмі добра, што тая варожасць, якая была раней паміж «Бацькаўшчынай» і «Радзімай», знікае. Яны не зліваюцца, бо ў іх розныя напрамкі дзейнасці, але і не змагаюцца больш, не шкодзяць адзін аднаму. А што мы бачым паміж двума саюзамі палякаў у Беларусі? Варожасць, барацьба. Саюзы пісьменнікаў – тое ж самае. А чаму не могуць існаваць два саюзы пісьменнікаў? У Маскве розных пісьменніцкіх арганізацый вельмі шмат, і ў іншых краінах таксама. І нічога! Толькі не трэба гэтай варожасці. А давайце супрацоўнічаць.

– Адам Іосіфавіч, а якія яшчэ праблемы Вас хвалююць?

– Найперш – гэта інфармаванасць. Нішто не каштуе так дорага, як інфармацыя, і нішто не з'яўляецца больш небяспечным, чым яе адсутнасць. На жаль, у нас у гуманітарнай сферы гэтай інфармаванасці недастаткова. Раней значную працу рабіў Цэнтр імя Ф. Скарыны. Там працавала каля 30 супрацоўнікаў,

быў інфармацыйны аддзел. І мы стваралі банк інфармацыі паводле адпаведнага плана. Тады атрымалі пад гэтую справу грант ад ЮНЕСКА. Апрацоўвалі ўсю інфармацыю, якая была па Беларусі: адкацыя, гісторыя, дыяспара, краязнаўства, культура, уключаючы мастацтва, навука, народазнаўства, рэлігія, рэстытуцыя, спадчына, сувязі. Зараз можна было б дадаць і эканоміку, і ўсе гуманітарныя навукі. Але ж, калі мы пачалі рабіць гэтую справу, у нас у інфармацыйным адзеле было 7 чалавек. Адначасова ў Інстытуце сусветнай літаратуры ў Маскве таксама пачынаў працаваць калектыў, дзе было 8 чалавек. Гэта група ператварылася ў

Адам Іосіфавіч
Мальдзіс. 2010 год

сапраўднае прадпрыемства, у якім больш за 2 тысячы чалавек. Аператары сядзяць за камп'ютарамі, праглядаюць усю прэсу і па гэтай самай схеме, агульнай, распрацаванай ЮНЕСКА, уводзяць у базу даных. Цяпер гэта самастойная інфармацыйная структура, якая працуе на самаакупнасці. Бо выдае адпаведныя даведкі па запытах розных структур, якія цікавяцца інфармацыяй. У любым выпадку, пытанні трэба вырашаць комплексна і сістэмна. Тут ёсць наступныя рашэнні. Я назапасіў вялізную картатэку выразак з перыядычнага друку, якія тычацца, у асноўным, дзвюх тэм: жыцця дыяспары і рэстытуцыі нашых каштоўнасцей. І гэтую картатэку я перадам у Інстытут беларускай культуры. Гэта вялікая праца. Мне дапамагаюць добраахвотнікі, студэнты. Шмат добрых людзей дасылаюць газеты, часопісы, кніжкі з розных куткоў беларускага свету. Але цяпер, калі існуе Інтэрнэт, новыя тэхналогіі, выразкі – гэта ўжо архаіка, і я гэта разумею. Трэба гэта пытанне паставіць у дзяржаўным маштабе. Арганізаваць аналітычную працу на базе Кніжнай палаты, дзе сыходзіцца ўся прэса. І сама палата зможа зарабляць грошы, калі хтосьці накіруе адпаведны запыт. І, памойму, такія крокі ў Кніжнай палаце ўжо робяцца. Але трэба гэта агучваць, рэкламаваць. Мне здаецца, гэта вельмі дапаможа развіццю гуманітарных навук.

– Вялікі дзякуй Вам за вельмі цікавую размову!

Гутарыў Вадзім ГІГІН